

Hogy a Duna szigetjei akkor nem léteztek, a későbbi idők is szolgáltatnak bizonyítékot. A mai Szigetköz vagy Kis Csallóköz szigetnél két helységünk van Öttevény néven. Egyik a mosonyi Dunaág jobb partján, másik a szigetben (innen neve Sziget-Öttevény). Ezen helynév jelentésének kulcsát a győri káptalan 1237. évi oklevele adja kezünkbe. Említ ugyanis Öttevéynél egy régi utat, »mely Eethewen-nek mondatik.«<sup>10</sup> Kétségkívül itt egy római útról van szó s így ama helységek neve innen ered. Az Árpádok utáni korban az öttevény szó U kezdő betűvel iratik, olvasva Ű. Így Róbert Károlynak egy év nélküli levelében Purpachnál (Feketeváros) említett régi királyi útra nézve.<sup>11</sup> Ez ismét nem volt más, mint Drusus római császárnak sabariai útja, melyet egyik királyunk kijavított s mint országút, királyinak neveztetett. Ép úgy, miként Slavóniában a Száva menti római utat Kálmán király helyreállította s ezért róla »Kálmán király útja« nevet kapott. Századokkal később a vármegyék javítottak ki római utakat. Az Öttevéynél menő bregetium, quadrata-carnuntumi ut a Duna kiöntései és a Fertő felől erre kinyúló, a maga helyén említett mocsár miatt töltésben épült s ezt őseink tösgyökeresen öttevénynek (öntvény) nevezték. Ezek szerint ha Sziget-Öttevéynél római út van be a szigetre: itt, ha létezett volna a mosonyi Dunaág, hídnak kell vala lenni s észszerűtlenség lett volna a rómaiaktól az utat bevenni a szigetre, mikor parti városaik azon kívül fekszenek.

<sup>10</sup> Fejér Gy. Cod. Dipl. IV. 1, pag. 75.

<sup>11</sup> U. o. VIII. 3, pag. 631.

A budai köpartok építésénél a Császárfürdővel szemben egyik kotrógép épületi kőlapokat római felirással s római téglát emelt ki a Duna fenekéről. Azt lehetne itt mondani, hogy ezek csak véletlenül jutottak a Duna gyomrába. Talán behányták oda. Ámde ily kőlapokat már számos ízben szedtek ki a Duna fenekéről s érthetetlen volna, miért akadt kedve valakinek azokat a többi épületekkel együtt a parttól oly távol be a vízbe hányni? Itt tehát a régi Aquincum folytatása állott be a szigetekre. Ezt legújabbán bizonyította Salamon Ferencz klasszikus irányú és felfogású történetírónk, kinek művelődéstörténelmünk már eddig oly sokat köszön. Bizonyította előtte Fényes Elek, midőn írja Ó Budáról: »Hogy ez híres és nagy kiterjedésű lehetett (t. i. a rómaiak idejében) onnan gondolhatni, mivel római épületek maradványait nem csak a városban bent, hanem a szántóföldeken, sőt még a Duna gyomrában is fedeztek fel; és így bizonyos, hogy a mostani Duna-szigetek csak későbbben támadtak s hogy Aquincumnak nagy részét a Duna temette el.«<sup>12</sup> Hasonló sors érte a Csepel-sziget aljánál Dunapentele táján álló Anamantia római várost. Itt is a Dunából római régiségek kerültek elő, »miből lehet következtetni, hogy a városnak egy részét hajdan a Duna hullámjai nyelték el.«<sup>13</sup> Fentebb megemlítettem, hogy I. Justinian korára az Aldunánk Ostrovo szigetét Viminacium városnál Procopius nem említi; tehát ekkor még

<sup>12</sup> Fényes E. Magyarország s a hozzá kapcs. tartom mostani állapota. II. k. 406. lap.

<sup>13</sup> U. o. I. köt. 92. lap.

nem létezett. Ellenben Mauritius császár korában már csaknem valamennyi byzanti írónál szerepel.

Mindezekből kitűnik, hogy Dunánk nagy szigetei a rómaiak alatt még nem léteztek, ezért rólok a régi írók nem emlékezhetek. Most azon újabb kérdés merül fel: Vajjon maga a természet önnönmagától alkotta meg oly gyorsan ezen szigeteket?

Nem lehet kétségbe vonni, hogy földünk felszínét nagy részben a víz alakította át, de ily munkára nem rövid évek, hanem ezredévek kellenek. Valamint a nemzetek életében évszázadok kellenek ahhoz, hogy a műveltség egy bizonyos fokáig eljussanak és mintegy hivatászerű helyet foglaljanak el a népek között: akként egy folyóvíznél, mint ezt a geológiai vizsgáldások értésül adják, hogy maguknak egy kiképzett és meglehetősen megállapodott medret alkossanak, több ezer éven át folytatott munka szükséges. A víz egészen magára hagyva, mint az később hazánk vízépitkezési történetéből is eléggé kiderül, nem képes, sőt általában természete ellen van, hogy folyásában emberi kezek közreműködése nélkül nagy szigeteket alkosson. Medrének munkálása alatt a magával hozott vagy kimosott hordalékokból, mint munkaanyagból zátonyokat rak, ismét elmos; partját megtámadva, magának helyet készít, kanyarokat vág s ezt is hosszú idők alatt és itt is legtöbbször emberi kéz vagy emberi művelet hat közre, mely őt segíti avagy kényszeríti régi medrét újjal felcserélni, amabba csak felesleges tömegjét öntvén ki még olykor-olykor. A folyóvíz irányt gyorsan csak úgy cserél s új medret gyorsan csak úgy foglal el, ha az ember teremő eszével közbe lép s a természet ellen is dacolni tudó hatalmával a

folyókat saját ézeljainak eszközévé rendeli. A Dunáról ismeretes, hogy az ár-tömegjében úsztatott jég segélyével, mint másik munkaeszközzel, medrét észrevehetőleg átalakítja s az emberi művekben és emberi kultúrában nagy pusztításokat tesz. Megjegyezte ezt már egy régi író is róla. »A Duna nemcsak hegytöveket és hegyfalakat rontogat, hanem magukat a hegygerinceket bántalmazza, magába ontva lemosott lejtőket, leomlott sziklákat és nagy hegyvidékek kinyújtványait, melyek megszűntek száraz helyek lenni.«<sup>14</sup> Ezen szavakkal összes, és időktől beállott és folytatott működése jellemezhető; mert például Aldunánk, hogy keresztül vágja magát, hegyeket, sziklákat tört keresztül és mosott le, de ez nem néhány év, hanem több ezer esztendő alatt ment végbe. Szóval a folyamképződés a mi nagy szigeteink oly gyors keletkezését megfejtethetlenné teszi; azért kellett emberi kezeknek közrehatni, hogy megalakuljanak.

*6. Az avarok műveltségi állapotáról s némely víz-műveleteiről.*

18. — Ezen érdekes korszak tárgyalásánál egy pár megjegyzést kell előrebocsátanom. Az avarok fejedelmét a byzanti írók általában chagan-nak nevezik. Ritkán fordul elő náluk a chan név, míg a nyugoti írónál sűrűbben; az első szót pedig ezek kapkánra fordítik. Támaszkodva a később közlőtekre, én ezen szót csakán és csán-nak ejtem ki. Továbbá ezután a

<sup>14</sup> L. Ann. Senecae Nat. Quaest. lib. III., cap. 27.

bolgár elnevezés helyébe bolyárt állítok és pedig azért, mert ma is van Pestvármegyében Bolyár nevű pusztánk, mely kétségkívül a régi bolyár telepekről tartotta fen nevét. Azonkívül egyik sárosvármegyei helységünket a tótok Bolgarownak, de az ottani magyar lakosság Bolyárnak nevezik. Ezeknél fogva a szlávok bolgár helyébe a magyarosabb kiejtésű bolyár szó használata jogosult. \* —

Byzanti írókra támaszkodva, fentebb megemlítettem, hogy az avarok Ázsiából a magyarok közvetlen szomszédságából mindjárt Attila fainak bukása után kezdtek költözködni. Ezen költözködésükben valószínűleg a Fekete tenger mellékén, a hunnok kivándorlása után visszamaradt zabeir hunnokat kezdték szorítani, miért ezek Zabergán (szerintem z a b e i r c h á n lesz) vezér alatt összeszedvén magukat, I. Justinian alatt nagy lovascsapattal a keleti császárságba betörték, s pedig a byzanti író szerint Mysián és Scythián keresztül. Itt három külön seregre oszlanak. Az egyik a Chersonesusba, másik a császárság belsejébe Epirusba ront, a harmadik sereget pedig maga Zabergán Byzant alá vezeti s ezt ostrom alá fogja. A város a legnagyobb szorultságba jut s a nép az ősz Belizárt állítja a védők élére, kinek sikerül az ellenséget elvonulásra bírni, bármennyire fegyverrel, mint inkább az I. Justinian által fizetett aranyakkal. A távozókat Belizár üldözni kezdi, de azok hátra lött nyilaikkal megállítják őt, miért visszafordul és

\* A szegedvidéki magyar a délmagyarországi bolgárt bogár, bugár szóval nevezi, ha levetődik hozzájuk. A Maros feletti magyar pedig a hallott »bolgár«-t mindjárt bojárra módosítja.

Byzantban a nép nagy hálával s dicsőenkekkel ünnepli, mint a város megmentőjét. Ez alatt a Chersonesusba ment sereg megakad a nagy falnál s hogy a várost bevehessék, ostromló gépek híjában, elhatározzák a víz felől megtámadni. Hevenyében kákák és nádból gyékényeket fonnak, ezeket vízhatlanul összeszajtolva, három darabot egyesítenek, ebből ladikot készítenek s aztán három-három ladikot egymáshoz ragasztva, 150 könnyű hajót állítanak elő. Minderről a byzantiak kémei útján előre értesülve, erős hajóhaddal Cherson alá eveznek s midőn az ellenség a maga könnyű hajóin vízre ereszkedik, ezeket megtámadják és átfurva a hajók vékony oldalait, azokat elsüllyeszti. Ekként az ostrom meghiusulván, Zabergán, ki Byzant alól, egészen az Isthmusig kalandozó, második seregéhez ment, magához vonja a chersonesusi hadat is s a görög birtokokban kezd gazdálkodni s azokból ki nem mozdult, míg a császár nagy váltságdíjat nem fizet. A nép ezen békét gyalázatosnak tartván, az utrigurokat ingerli fel ama cutrigurok ellen. Justinian Sandilchus utrigur fejedelemehez követet küld levéllel melyben szövetségre hívja fel s a visszatérő cutrigurok megtámadására biztatja. Sandilchus erre ráállván, seregével neki indul s legelőbb is az ellenséges városokat szállja meg, a meglepett lakókat elűzi és asszonyokból, gyermekekből nagy csapat foglyot vitt magával. Ezután az Isteren átkelő cutrigurokra esik s ezeket kifosztja. Ámde a megmenekültek összeszedik magukat, az utrigurok ellen ők lépnek fel támadóul és annyira összetörik őket, hogy a megmaradtak elvesztik

nevöket s mások uralma alá kerülnek.<sup>1</sup> Innen az tűnik ki, hogy ezen kalandban avarok is vehettek részt, mit maga az író sejtet, mert előzőleg rólok beszél s említi, hogy Zabergán külön seregében hunnok és cutrigurok voltak. Továbbá ezen cutrigurok a Bosporus felett lakó zichek (vagy zeechek) lehettek; Sandilchus utrigur népe pedig a Meotis mocsár és a Borysthenes közt lakott s a megmaradtak valószínűleg az avarok alá kerültek, kik ekkor a Meotis tón túl állottak. Ama zicheket egy másik író unnoknak nevezi s megemlíti, hogy 520. évben Gordas nevű fejedelmök Byzantban kereszténynyé lett s vele a császár kereskedelmi egyezségre lépett. Azonban, amint hazatért, népe megölte s helyébe Muager nevűt választott vezérül.<sup>2</sup> Midőn az avarok a Meotis tó mellől tovább költöztek, a bolyárokat kezdték szorítani, mert ezek 531. évben betörték Mysiába és a Bosporus feletti Scythiába. A betörőket Akum nevű kikeresztelkedett s görög szolgálatba állott hunn vezér kiűzi; de nemsokára őt a bolyárok elfogják és megölik.<sup>3</sup>

Itt egy kissé meg kell állapodnunk. Az eddigiekből a byzanti írók kétségtelenné teszik, hogy a Fekete tenger mellékén a hunnok után visszamaradt cutrigur szittyák városokban laktak, továbbá kereskedéssel foglalkoztak s az író találékonyságuknak egy eléggé érthető bizonyítványát jegyezte fel. Azért az sem vad, sem nomád nép nem volt, hanem a békés foglalkozások útján fejlődő nemzet. Továbbá a

<sup>1</sup> Agathiae Hist. lib. V Bonni kiadás pars III. pag. 299—334.

<sup>2</sup> Theophanis Chronogr. U. a. kiadás vol. I. pag. 269

<sup>3</sup> U. o. pag. 338.

bolyárok az avarokra nézve már ekkor épp úgy viselték magukat, mint később a műgójük került őseink iránt. A zeecheket Bosporus feletti hazájokból szorongatni kezdték s ezek elhagyván az ősi földet, csatlakoztak az avarokhoz és velök együtt mentek új hazát keresni. Az elhagyott részekbe a bolyárok ültek be, mert a bíboros író szerint ama részeken, vagy mint ő nevezi: Zeechiában és Dersenesben később kazarok voltak.<sup>4</sup> Ezen kazarok pedig az avarok után kerültek oda, 671. évben elűzván a bolyárokat, kik ekkor költöztek ki a Prúth mellől Mysiába az Ister mellékre.<sup>5</sup> Procopius is említi, hogy Sandilchus utrigur vezér viszálykodott a cutrigurokkal s ezek egy csapatja az Ister mellé Thráckiába telepedett le (De bello gothico lib. IV. 27). Mivel később ezeknek nyoma vész, az avarokhoz csatlakozásuk valószínű.

Az avarok Byzant előtt először 550. évben jelennek meg. Teophanes szerint hajukat befont üstökre viselték, öltözetük különben, — teszi hozzá — a hunnokéhoz hasonló. Ugyanígy festi le őket Agathias. Szerinte hajukat, a turkokkal együtt, a frankokhoz hasonlóan csúf sörényben viselték. Igen jellemző, a mit utána tesz: »de különféle szappanokat használnak és szorgosan tisztogatják.« A meghódítottakat lenyírják s ezeknek hajukat megnövesztetni nem szabad. I. Justin császár csak terhes adó fizetése mellett bír tőlök szabadulni. A következő évben szlávokkal együtt a Duna jobb part-

<sup>4</sup> Const. Porphyrog. De administr. imp. c. 53. Bonni kiad. vol. III. pag. 269.

<sup>5</sup> Theophanes előbbi idéz. munkája 547. lap.

ján Thracziába költöznek, de innen ismét visszatérnek a bal oldalra, miután az Isterre küldött byzanti hajóhaddal kiegyeznek.<sup>6</sup> Innen az következik, hogy az avarok a Meotis tó tájáról tovább költözvén nyugotnak, a már szintén mozgásba jött bolyárokat északra kikerülik s a mai Moldován keresztül, felszedve az itteni szlávok egy részét, levonulnak a keleti császárság birtokaiba s I. Justint adófizetőjükké tették. (Hogy Mysiában is szláv faj lakott ez idő szerint, azt több byzanti író erősíti. Nevezetesen Procopius. Szerinte az itteni szlávok az utasokra leselkedő rablók voltak. (De aedificiis lib. IV. 7.) Nicephorus Constantinopolitanus pedig Theophanessel egyetértőleg állítja, hogy a bolyárok Mysiát elfoglalván 671-ben, az ottani szlávokat legyázták.) Az 556. évben már Dáciából pusztíthatják a Duna mellékét, mert a császár Tiberius vezérét küldi ellenük. Ez nem bírja őket feltartóztatni, mert midőn 571-ben a trónra jutott, az avarok a mai délmagyarországi részekből s a Duna-Tisza szegletből, felszorítván az ott lakó gepidákat, Sirmiumot elfoglalni törekszének. Ezekből kétségtelen, hogy az avarok Dácián keresztül s a régi Moesiánál Aldunánkon át hatoltak be hazánk síkjaira, hol előttök a gepidák tanyáztak.

Ez időben az avarok csákánja Baján volt és 575-ben Sirmium ellen intézett hadjáratáról egyik byzanti író a következő felette érdekes dolgokat jegyzé fel. Megszegvén a Tiberiussal kötött békét minden seregével felkerekedvén a Száva folyóhoz, Sirmium város (ezt csellel bevenni törekedék) és Singedo közt tá-

bort készítvén, a folyónak áthidalását kezdé meg. Midőn pedig tartana tőle, hogy a rómaiak akadályoznák, mert ezeknek a folyami hajókban sok jártaságuk és tudományuk vala . . . Felső-Pannoniában sok teherhordó és nehéz hajót gyűjtött össze az Isteren, melyekből a mennyire elérhető volt, nemcsak szerkezetre, hanem nagyságra nézve akkora hajókat készíttetett, hogy a háborúra alkalmasak legyenek és azokat fegyveresekkel s olyevezőkkel látta el, melyek barbár módra zajos ütésekkel csapdossák a vizet. Ekként hajóhadát nagy lármával vontatván a folyón, az avar seregekkel és gyalogosokkal a szirmiai szigeten keresztül vette útját és a Szávához érkezik.<sup>7</sup>

Ezen feljegyzésből több dolog következik. Az avarok nemcsak a folyami hajózást, hanem a hajók készítését is értették; mert ime, az összegyűjtött hajókat átalakítják s egészen külön szerkezetű evezőkkel látják el. Továbbá áthidalnak egy nagy folyót s ezzel oly műveletet hajtanak végre, minőhöz szellemileg alacsony foku nép nem ért s minővel valóban barbár népnél ma sem találkozunk. Ezen tény a nyugoti íróknak nagy szeglet üt fejkébe s hogy az avarokat tovább gyalázhassák, őket vad hordának címezhelessék, ráfogják: hogy az avarok azt görög építőmesterekkel készíttették. Feltevé, hogy ezen állításuk igaz lenne, ama híd építése

<sup>6</sup> Theophanes eml. kiadásban 359. 360. lap.

<sup>7</sup> Menandri Protectoris Excerpta legat. Barbar. ad Romanos. Bonni kiadás pars I., c. 30. pag. 322.

műveltségi tekintetekből még mindig igen fontos adat az avarok mellett. Mert ha valamely nép odáig jutott, hogy a nála még nem gyakorlott szakokban idegen mestereket alkalmaz, ezzel már haladási törekvésének bizonyítványát adja. A németek legelső vasutait francziák készítették, mert maguk a németek közül akkor még arra való szakember nem került ki. És ezen tényből ki következtethetné azt, hogy a németek a francziákhoz képest akkor még bárdolatlanok voltak? Józanul senki. Azért ugyanezen igazságos mértéket az avarokkal szemben is kell alkalmaznunk. De az idézett író maga bizonyítja, hogy Baján a szávai hidat nem görögökkel, hanem tisztán a maga avar népével készítteté. Végre ama feljegyzés világosan értésül adja, hogy mielőtt Baján Sirmium ellen indult, az avarokkal hazánk legdélibb részein tanyázott. Míg hajóhada elkészült, a Duna-Tisza szögletben várt, (ott hol a rómaiaknak elkeresztelt sáncsok vannak) a gepidák közvetetlen szomszédságában. Midőn hajóhada elkészült, a Szerémségbe vette útját, vagyis a Dunán át kellett kelnie és ott állást foglalt Sirmium és Singedo közt. Az előbbénről már bizonyos, hogy a mai Mitrovitz táján feküdt. Az utóbbi várost (Singedunumnak nevezik általában az írók) Katancsich és mások Belgrádhhoz helyezik. De Menander szerint az szemben a mai Zimonynál is felelhető. Azaz I. Justinian ezen várat a régi Taurunum helyére építteté. Hogy a dolog így van, azt alább másik íróval mutatjuk ki.

Midőn Sethus singedunumi praefekt látta, hogy az avarok a Szávára hidat építenek, kérdést intézett Baján-

hoz annak ezéja iránt, mire ez, Menander szerint, a Száván túl a szlávok ellen viselendő hadjáratát adta okul. Ekkor Sethus sietve futárokat küld Byzantba, kik Tiberiust értesítenék. Mig ezek oda jártak, Baján folytatta a hidépítést s az egész avar sereget a munkához állítván, a Száva feletti hidat befejezte.\* Ime tehát a csán nem görög építőmesterekkel, hanem saját népével készítteté a hidat. Ez után vissza kell utasítanunk a nyugoti írók ferdítéseit s az avarok gyalázását, mert eme ténynyel bebizonyították, hogy szellemileg is akkoron magasabb fokon állottak s csak így lehettek képesek fél Európa felett parancsolni.

Megérkezvén Tiberius császárnak követei, ezek Bajánt már a Száva jobb partján Sirmiumon túl találták, miután Sirmium körülszárolására külön sereget hagyott hátra. Magával vitt seregét oly hajókon szállíttatta át, melyek két orral voltak építve; azaz mindkét végökön hegyesek valának.\* Ezzel az avarok hajóépítési ügyességének másik bizonyítékát szolgáltatja a byzanti író. Mert ők a folyón keresztbe át- és visszahajózásnál alkalmasabbnak találták az oly két orrú hajókat, melyekkel nem kellett a vízszatérésnél fordulót tenni, mint a byzanti módra készült, hátul lapos hajókkal. Midőn Tiberius követei szintén kérdést intéztek a szávai hid építése iránt, Baján, nemzetének szokása szerint, égne emelt karddal esküdött meg, hogy azt nem gonosz szándékból készítteté. Mivel azon-

\* Menandri Protectoris Excerpta legat. Barbar. ad Romanos. Bonni kiadás pars I. pag. 322.

\* U. o. 405. lapon.

ban nem sokára Dalmáciát is elfoglalta a byzanti császár ellenkezése s a szlávok minden erőlködése mellett, a nyugoti írók azon ráfogást találták ki a csán esküjére: hogy ez hamis volt, mert annak mondásakor már gonosz terveket forralt agyában s csak a görögöket akarta átlatni. Miután az avarok Sirmiumot a várbeliek szabad elköltözködésének feltétele mellett kézre kerítették, Mauritius császártól, ki Tiberiust követte, az adó felemelését kérték, mit ez megtagadván, Singedunumot is bevettek s betörték Thráciába, hol a Byzantot védő nagy kőfalig kalandoztak. A következő 576. évben ismét ott jártak s mint Theophanes említi, velök szlávok is voltak. Ezeket tehát vagy Dárcziából vagy Mysiából kellett felszedniök. Nemsokára Mysián keresztül a bolyároktól szorított szlávokból sokan az Isteren át vándorolni készülnek. Ezekkel úgy a görögöknek, mint az avaroknak bajok meggyűlt. Mauritius 585-ben Priscus vezérét küldi az avarok ellen, hogy egyszersmind a szlávok költözését Thráciába gátolja. A görög vezér az Aldunának a régi Felső Moesiával határos darabján foglalt állást, hol az avarok átkelési útjába helyezkedvén, innen a szlávokat is figyelemmel kísérhette. Az avar csán, hogy útjából eltávolítsa, sereget hoz ellene. Priscus erre átkel a Dunán és Singedunumnál a bolyárokat elűzi, a várost elpusztítja. Majd 590. évben a várat újra felépíti s abba görög őrséget helyez.<sup>10</sup>

Ebből az derül ki, hogy miként előbb szó volt róla, Singedunum nem a mai Belgrád, hanem a tulsó

<sup>10</sup> Theoph. Chronogr. B. uni kiad. vol. I. pag. 426.

oldalon Zimonymnál épült, mert másként Priscusnak nem kellett volna átvennie a Dunán annak visszafoglalására. Továbbá az író itt hazánk déli részein bolyárokról beszél. Fentebb Theophanesből és Nicephorusból hivatkoztam, hogy a bolyárok Volga melléki hazájokból egy törzsekkel Pannoniába költöztek. A Priscus által az Aldunánknál elűzött bolyárok azért csak ezek utódjai lehetnek s nem a Prúth mellőliekből kerültek ki; mert ezek amaz időben még mindig ott laktak s csak 671. évben foglalták el Mysiát (a mai Oláhországot), leigázván az itteni szlávokat.

Ugy látszik Priscus csak igen rövid ideig tarthatta meg Singedunumot, mert az avar csán 591-ben Dalmáciát birtokába hajtja és 592. évben a görög vezér újra ama város ellen készül. Erre az avar csán magát megboszulandó, nem megy egyenesen Priscus elé, hanem kitérve, Mysiába rontott s a Fekete tenger felől az Ister deltájánál álló Tomosia régi szittyia várost veszi ostrom alá. Priscus ott hagyja Singedunumot s felkeresi a csán seregét. Azonban hada nagy nélkülözéseket szenved, s éhségtől is gyötörtetve, Priscus nem bizik saját katonáiban és a csánnal alkudozásokba ereszkedik. A két tábor a legbarátságosabban érintkezik egymással, a csán eleséget adat az éhező görög katonáknak; Priscus viszont déli gyümölcsöket s fűszereket ajándékoz neki. Mauritius most Commentiolus nevű vezérét küldi Priscus segítségére, de az megrémülve tér vissza s a byzantiak közt oly félelmet terjeszt, hogy már Kis-Ázsiába futni készülnek. Miért a császár 592. évben békét köt az avarokkal, melyben nekik az adót felemeli és közös határvonalul az Ister tárazatik ki oly feltétellel,

hogy ezen az avarok s görögök átkel-  
hessenek, ha a szlávok ellen akarnak  
hadakozni.<sup>11</sup> Az alkudozások ideje alatt, Theophanes  
szerint, Priscus és Commentiolus görög seregekkel újra  
Singedunumhoz mennek, míg Theophilactus Simocatta elbe-  
szeléséből az tűnik ki, hogy inkább Viminaciumhoz a  
Duna-szigetéhez (a mai Osztrovo), melyen már  
előbb átkelt az avarok ellen a Gudum alvezére által  
hozott hajókon.<sup>12</sup> Ugyancsak ő szerinte ezen háború alatt  
az avar telepeken pestis ütött ki, mi gondolkozóra ej-  
tette a csákánt s népével tanácsot tartva, Bacolabras  
mágusa azt ajánlá, küldenie nek követekeket a  
persák szomszédságában lakó turkok-  
hoz.<sup>13</sup> A pestisben állítása szerint az avar csákán is  
lét fiát veszítette el. —

Fentebb előadatott, hogy Procopius a viminaciumi  
Duna-szigetről I. Justinian idejében semmit se tud a most  
az már szerepel, pedig mint avar átjáró hely a mai  
Délmagyarországból; és miként azonnal említve lesz,  
ezen átjárót Priscus elfoglalni törekszik.

Az 592. évben kötött béke csakhamar felbomolván,  
az avar csán Viminaciumnál átkel a Dunán  
s az átjáró védelmére őrséket hagy  
négy fiával. Erre Priscus és Commentiolus Vim-  
naciumhoz mennek, az avar őrséget elűzik és átkelven  
a Duna bal partjára, a csán négy fiát megverik. — Ced-  
renus szerint ezek a Duna mocsaraiban elvesztek. — A

<sup>11</sup> Theophilacti Simocattae Hist. Bonni kiadás pag. 299.

<sup>12</sup> U. o. pag. 288.

<sup>13</sup> U. o. pag. 47.

győzelmet kizsákmánylandó, Priscus behatol az avar  
helyekre, ezeket, mivel a nép éppen ünnepléssel volt  
elfoglalva, kikémli. Majd átkel a Tissus-on a  
gepidák falvaiba.<sup>14</sup>

Ezen feljegyzés szerint az avarok a mai Délmagyar-  
országból a rómainak nevezett sáncz Alibunárig terjedő  
darabján belül az alibunári s illancsai mocsárok és a  
Temes folyón alul laktak; ezen túl pedig már gepida  
falvak állottak. Mivel hazai íróink a Tissus alatt a Ti-  
szát értik, szerintök ezen kelt át Priscus. Ámde Theo-  
phanes szerint a görögök Viminacium felől hatoltak be s  
így a Temest kell értetünk. Azonban amúgy is bizo-  
nyos, hogy a Tisza bal partján a mai Torontálvármegye  
felső részén az avarok felett gepidák laktak. Továbbá  
bizonyos, hogy a Duna Pancsova felőli vidéke ezen idő-  
ben is mocsáros volt s végre a mai Ostrovo Duna  
szigeten az avarok őrséget tartottak.

A csán meghallván a honn maradtak veszedelmét,  
sietve visszatér, de Priscus és Commentiolus a vimna-  
ciumi átjárót elfoglalván előle, őt magát is megverik.  
Ezen győzelem után Commentiolus megváltik Priscustól,  
a régi Traján úton akar Byzantba utazni, de mint már  
más helyen említettem, nem kap kalauzt, a ki neki azt  
megmutatná. Hogy az avar csán visszafizethesse a köl-  
csönt, úgy látszik, Dácia és Mysia felől toborzott magá-  
nak segéderegeket, mert 594. évben a Vaskapunál  
Apsech (németül írónál Apsich) vezér gyűjti össze a  
népet, mialatt maga az avar csán Byzant ellen megy.  
Ezt a görögök megtudva, az Isteren hajókon jönnek fel,

<sup>14</sup> Theoph. Chron. Bonni kiad. 435. lap.

de őket a csán parancsára Apsech feltartóztatja s ő maga tovább nyomul. Hadjáratának vége a görögöktől újabb engesztelő adó lett. Mauritiust, erőszakos halála után, Phocas, ezt Heraclius váltja fel, ki 611. évben az avarokkal békét kötött. Ez 619. évben újra felbomlott s az avarok egész Byzantig kalandoznak. Heraclius személyesen ment ellenük, de a Balkán hegység szorosaiban seregét tönkre teszik s ő maga, levette biboros köntösét, álruhában menekül és az avarok 200,000-nél több fogollyal hazatérnek. 626. évben (némely írók szerint 625, mások szerint 623-ban) a csán Byzant előtt áll s ezt ostromolja. Hogy az avar nép nem vad horda, hanem korához képest értelemre nézve Európában az elsők közé illő, azt maga ezen ostrom is bizonyítja. Ugyanis a város alatt a száraz földön seregének biztosítására ostromárkot készíttetett a csán s a tenger felől hajókon faltörő gépeket, tornyokat állított és hogy a rajtok levők a byzantiaiak ellen védve legyenek, a hajókat földélen látta el. Ezeken kívül apróbb hajókra bolyárokat és szlávokat rakott, kik Ammianus szerint »éjjel-nappal eviczkeltek hajóikkal, talpaikkal és kivájt fatörzseikkel, melyeket csapatósan raktak össze.« A byzanti írók szerint ezen ostromra Chosroes persa fejedelem ösztönözte az avarokat s ezek segélyére a Bosporus tulsó partjára már sereget is állított. Azonban az avar csánhoz újított persa követeket a görögök visszatértükben elfogták s őket lenyagazván, fijúkat álnokul az avar táborba csempészték, hogy a persák azt higgyék, az avar csán ölette le őket. Ezen ravaszság használt, mert a persák felbontották a szövetséget. Ezután a hosszan tartó ostrom is, miután a görö-

göknek sikerült az avar hajós sereget megverni, abba hagyatott a csán által, ki haza tért.<sup>15</sup>

Ezen idő után következett a bolyárok vándorlása, kik Mysiát elfoglalván, az avarok és görögök közé fészkeltek magukat. Azonkívül az avarok otthon is el voltak foglalva a gepidákkal. Ezeket, a Pannoniában lakó longobárdokkal szövetségbe, a Duna, Tisza síkjairól elhurcolkodni kényszerítették s ekként jutott uralmuk alá a magyar Alföld, kiterjesztve addig csak az Aldunánál elfoglalt csekély birtokukat, melyhez a Szerémség tartozott. Majd a longobardok kiköltözése után Pannoniát is elfoglalván, Alsó-Ausztriában az Ens folyóig hatoltak, a németekkel, de különösen a bajorokkal jövőn érintkezésbe. A byzanti birtokokban 763. évben tűnnek fel utoljára T e l e s i s nevű csánjokkal. A mysiai bolyárok ekkor pártoskodván, Xeras fejedelmöket megölték s egy csapatjuk az avarokhoz szegődött. De ezeket a görögök megverik, mit hallván a többi bolyárok, kibékülnek egymással és S a b i n u s vezérüket fejedelmül megválasztván, ez a görögökkel szövetséget kötött, sőt seregeket adott azoknak U m a r nevű vezérrel, ki helyébe a görögök T o c t u s t választják, Baján testvérét.<sup>16</sup> Ettől kezdve, jóllehet már előbb sem viselték magukat barátságosan, a bolyárok határozott ellenségeivé válnak az avaroknak. Még inkább, midőn Theophil Mihály alatt B o g o r fejedelmökkel keresztény hitre térven, nemcsak

<sup>15</sup> Chronic. Pascale. Bonni kiad. vol. I., pag. 719—726. V. ö. Niceph. Constantinop. De rebus post Mauricium gest. U. a. kiad. pag. 14—20, 113.

<sup>16</sup> Ugyancsak Nicephorusnál pag. 77.

Mysiában erősítik meg őket a görögök, hanem kapják a Vaskapu feletti régi Felső Moesiát az Alduna mellett, melyet ők Zagoriának hittak. Ekként délről is határosak lettek az avarokkal, kik ellen mintegy a byzanti birodalom határőrségét képezték. Régi országukat a Pruth és Borysthene közt őseink foglalták el s a 9. században innen jutottak ők is viszálykodásokba velök.

19. — Az avarok hazánk birtokába jutván, itt nem csak háborúkkal voltak elfoglalva, hanem kereskedést indítanak és pedig egyik oldalon Dalmácia, másik oldalon Byzant felé. Ez volt oka a sirmiumi hid építésének. Mikor tehát Baján megesküdött Tiberius követei előtt, hogy azt nem gonosz szándékból készítetté, nem forgatott agyában ravasz gondolatokat, hanem népe jól felfogott érdekét. Mert különben mi készítette volna a sziklas Dalmácia elfoglalására? A nyugoti írókat egy-némely hazai írónk is gyámolítván ráfogásaikban, oda dobják, hogy azon hid csak rabló kalandokra készült kényelmesátjáró volt. Hát az igaz, hogy rajta könnyebb volt átkelni, mint lovakon átuszni a Szávát, vagy hajókon járni, de úgy fogni fel a dolgot, kissé naiv. Mert hisz az avarok épp úgy félhettek, hogy azt a görögök ellenük használják fel. De kalandjaikra nem is itt, hanem az Aldunánál jártak, hol szintén készítettek átjárót az Ostrovo szigetben. Nagy Károly 200 évvel később hidalta át a Rajnát Moguntiacumnál. Persze, ezen hídon mindenki elbámul s dicsőri érte fenkölt szellemét. Mikor pedig a rajta rabolni átjáró germánok ellen Ricolphus püspök felégeti, úgy hogy százkai is alig maradnak Eginhartus ezerint, egy sereg krónikás jajgat a világ csodájának elhamvadásán. Építette volna csak a szávai hidat nem

Baján az ő barbár avar népével, hanem valamely germán vezér, akkor a nyugoti írók s velök némely hazai írónk másként beszélnének róla. Akkor már nem lenne az csak rablásra szánt átjáró, hanem a germán nagyság és műveltség dicső tanubizonyítéka. Hanem a germánok akkor ilyesmihez még nem értettek.

Már maguk a német írók kénytelenek bevallani, hogy az avarok kereskedéssel nagyban foglalkoztak. Egyik következőleg fejezi ki magát: »Austria leg-régibb kereskedését avarok űzték, kik, — teszi hozzá, a németektől megszokott alapossággal összevarva az eseményeket — miután a magyarok rabló hadjárataitól nyugton maradtak, békés foglalkozásoknak adták magukat.«<sup>17</sup> Más helyen pedig azt mondja, hogy a Duna mentén Byzant felől ázsiai, különösen indiai árukkal kereskedtek; a mai Posen felől pedig a vendektől borostyánt és drágabőröket vettek.<sup>18</sup> Az Ensig lakó avarokról s a velök éjszakról kereskedő vendekről egy másik német író ekként nyilatkozik: »Mindkét félnomád népel (itt már módosította a más helyeken avarokra használt vad horda czímet), melyekről ugyan nincs tudva, vajjon aktív kereskedésök Konstantinápolyig terjedt-e avagy a görög kereskedő jött eléjük, a németek már a Hedsira előtt régen cserét folytattak. Mikor pedig Alexandria az arabsoktól feldulva romokban hevert, egész földrészünk indiai áruk szükségletében egyedül a Dunára volt utalva — — — Amit Trapezunt Ázsiából a Fekete

<sup>17</sup> Schloessing: Handelsgeogr. Cultur- u. Industrie-Gesch. Berlin. S. 357.

<sup>18</sup> U. o.

tengeren át küldött, amit nyers terményekben és gyártmányokban a keletrómai császárság maga előállított, Byzantból délnyugoti irányban a tengeren Itália és Franciaország parti városaitól, a Dunán fölfelé, összeköttetésben az avarok s bolyárokkal, a németektől és azután északra oroszoktól hordatott szét.<sup>19</sup>

Itt több észrevételt kell tennünk. A vendek ezen időben a Kárpátok felett laktak s a Jablonka szoroson át a Vágh völgyén kereskedtek az avarokkal. Ezek tehát Konstantinápoly felé nem közlekedhettek. Épp így nem a németek, mint az író oly nagyon kimutatni szeretné, mert ezek bevárhatták az Ensnél az avar kereskedőt, avagy, miként mindjárt szó lesz róla, az avar kereskedő még tovább ment, be a frank birodalomba. A bolyárokról tudva van, hogy kereskedéssel szintén foglalkoztak; de a Duna völgyére csak a 7. század közepe felé kerülván, addig az erre menő kereskedésben a frank birodalom felé csak az avarok lehettek részesek és később, mikor a bolyárok Mysiába kerültek, csak avarokkal állhattak kereskedelmi összeköttetésben s a németeknek itt semmi közük sem lehetett. A 7. század vége felé, az ott lakó nyugoti turkok (a mai törökök) útján az arabok Trapezuntot is kézre kerítették. A törökök Syria feletti első hazájokból már a Fekete tengerig kiterjeszkedtek ekkor az arabok védő szárnyai alatt, mi kitűnik Glycas byzanti íróból. Hogy az avarok Trapezunt felé összeköttetést szereztek maguknak, kitűnik Nicephornak egy feljegyzéséből. Szerinte 634. évben Cubrat, O r-

<sup>19</sup> Der Gang des Weith etc. v. W. Kiesselbach. Stuttgart 1860 Seite 37, 39.

kánnak consobrinusa, megszakította összeköttetését az avar csánnal, az ettől kapot népet elkergette; maga pedig Heracliusnak ajánl szövetséget és tőle patriciusi méltóságot kér.<sup>20</sup> E szerint az avar csánnak kereskedelme végett egyenes összeköttetése volt Kis-Ázsiában. Midőn itt az arabs uralom a 8. században erőre kapott, mely őseinknek (a keleti turkoknak) a Kaspi felé költözködésében is befolyással volt a fent közlöttek szerint, a keleti császárság elveszté syriai és armeniai birtokait. Ezért ott levő gyarmatainak maradványából szüreket és őrményeket Thrácziaiba telepített le a császár, nekik külön várost építvén.<sup>21</sup> Hogy ezek kereskedők voltak, nem szenved kétséget, mert a bolyárok ezen letelepítésért megharagudtak s Terbel fejedelmök Mysiából berontott Thrácziaiba. De a görögök az Isteren hajókon ellenök menvén és mysiai lakhelyeiket pusztítani kezdvén, a bolyárok haza takarodtak. Ekként az új telepítvényesek meg lettek oltalmazva, s aligha nem ezekből kerültek ki sokkal később a törökök elől Erdélybe települt őrmény kereskedőink és az u. n. czinczárók.

A frank birodalom felől az avarok egészen a Rajnáig jártak és a frankoktól bort, mézet, festőanyagokat és posztóneműket vásároltak.<sup>22</sup> A régi frank reges-

<sup>20</sup> Nicephorus Constantinop. De rebuz post Mauricium gestis. Bonni kiadás 27. lap.

<sup>21</sup> U. o. 74. lapon.

<sup>22</sup> Ezen kereskedésről mondja a többször idézett német író: »Das ist der Beginn der frühen wirthschaftlichen Blüthe in den rheinischen Niederungen, deren Betriebsamkeit die einsichtsvol-

táiban avar kereskedők említésével gyakran találkozunk és így magától értetű, hogy ezek mindenkor úgy tekintendők, mint saját honi terményeknek vagy az azokért tulajdonukba vett idegen productumoknak kísértői.<sup>23</sup> Hogy az avarok a frankoktól, kik Európában a vasgyártásban tanítómesterek voltak, fegyvereket vásároltak. kitűnik N. Károly azon capitularejéből, melyben előírván az idegen avar és vend kereskedők útját, a frankoknak megtiltotta fegyvereket kivinni az avarokhoz.

Mindezekből eléggé kitűnik, hogy az avarok voltak alapítói a dunavölgyi nagy kereskedésnek. Gyanítható, hogy a rozst is ők hozták be az Ensen túl levő európai részekbe, mert a 7. század előtt ismeretlen volt Európában. A többször idéztem német író ezt a szerbeknek tulajdonítja. De a szerbeknek ekkor még hírók sem volt s csak a 9. század közepe felé említettnek először a csehek éjszaki szomszédságában.

Végre valószínű, hogy az avarok alatt a Fehér-Kőrös felső mentén levő aranybányák műveltettek; mert itt Ruda és Kőrösbányától kezdve a római kolóniáknak nyoma szakad, ellenben barbár bányászt ábrázoló sírkövek Kőrösbánya felett, Karács nevű faluban, hol ma is ásnak aranyérméket a románok, a múlt évben találtak. Hogy az avarok alatt a bányaművelésnek meg kellett indulni, azt mutatja, hogy őseink oly jól ismerték az ércztermő hegyeket s ezekhez korán kezdtek

len Grafen von Flandern — — — den glücklichsten Vorschub leisteten.« (Der Gang des Welth. etc. Seite 61.)

<sup>23</sup> U. o. Seite 205.

bányaművelőket telepíteni, oly időben, mikor pl. Németország felénk eső részeiben a bányászat alig volt ismeretes és őseink után 100 évvel később telepítettek be az osztrák örgrófok is flandrokat. Hogy az avarok alatt hazánkban megindult a nemes érczek termelése, azt elárulja Blanqui az ő politikai gazdaságtanában. Sajnos, hogy forrásait, honnan állítását meríti, fel nem jegyezte. Ő ugyanis a N. Károly utáni szegénység és hanyatlás okait fürkészvén, ezen érdekes vallomásra jut: »Most nem hallani többé Ausztria, Magyarország, Csehország és Tyrol oly gazdag és bőven fizető bányáiról; az államok uralkodói termeszterményekben szedik be az adót vasalljaiktól.« És erre sajátos eszmefordulattal ezen pangások okát a magyarok beköltözésének tulajdonítja. Mivel N. Károly idejében, de mondhatjuk még azontúl is darabig, avarok uralkodtak hazánkban, a Blanqui említette bányaművelest csak avarok űzhették. Lehetséges, hogy a gepidák kezdték meg, de ezek N. Károly idejében már nem laktak hazánkban.

Ily tények után megfejtethető most már, hogy az avarok nem rablásból szereztek roppant kincseiket, hanem — — — becsületes kereskedésből. Nem igaz tehát, hogy mindazon arany és ezüst, melyet N. Károly katonái innen zsákmányoltak, rablott kincsek valának. Hogy az avarok adó fejében a görögöktől évenként bizonyos összeget kaptak, az kétségtelen, valamint az, hogy hadjárataikban sereztak. De ebből oly mesés kincseket, mint a krónikások írják, nem gyűjthettek. Hogy pedig nyugaton rabolták volna kincseiket, mint sokan csak úgy oda vetik, az még kevésbé valószínű; mert hisz Eginhard

a tanítja, hogy a germánok N. Károlyig oly állapotban éltek, mint azt Tacitus leírja s maga bevallja, hogy a frankok addig szegényeknek látszottak s csak az avarokkal viselt háború után lettek egyszerre gazdagokká, a fölök elrablott kincsekből. Tehát sem a frankok sem a germánok nem voltak oly bővében a nemes fémeknek s ezek éppen az avarokkal való harcz után jutottak hozzájuk tömegesen, annyira, hogy német írók bevallása szerint az árúk értéke egyszerre emelkedett és Pipin, N. Károly fia, Aquitániában a pénzlábat tetemesen javította; sőt N. Károly országnagyait és a pápát megajándékozhatta az Erich gróf által zsákmányul ejtett avar kincsekből.

#### 7. Avar védelmi és folyami építkezések.

20. — Fentebb tüzetesebben czáfoltam, hogy a hazánkban »római sánczoknak« elkeresztelt művek nem római időkből valók. Kiknek munkái tehát? . . . Ezen kérdésre már az eddigiekből megadható a felelet, hogy: avaroké. Kimutattam, hogy az avarok kezdetben a 7. századig csak az Alduna síkjain és Szerémségben laktak, felettük pedig a velük ellenséges gepidák tanyáztak; keletre pedig a mai Kubintól kezdve Deczebálnak régi dák helyein a velük szintén ellenséges és ide-oda költözködő szláv, vagy mint a byzanti írók mondják, a clavin faj. Ezek ellen volt tehát szükségük a demarcationalis sánczokra; mert másként mi határolta, mi választotta el és mi védte volna falvaikat amazok be-

rohanásaitól? Hogy ezt bővebben igazoljuk, folytassuk tovább a kutatásokat.

A krónikások, különösen a N. Károly tetteivel foglalkozók, az avar erősítményeket általán Rhing vagy Hring és Hrinch, (azaz gyűrű) néven említik. Eginhard, Aventinus és mások szerint avar gyűrű volt a Rábánál, hol N. Károly az első döntő csatát nyerte. Ennek maradványai nem régen még szemlélhetők voltak. A krónikások majd mindnyájan gyűrűket említenek a Tiszánál, melyeket Pipin két ízben ostromolt. Nagy Károly, fiának első győzelmét a Regensburgban hagyott Fatrada felségének megírván, ezen gyűrűket a n c z n a k (vallum) nevezi, azért ez alatt már nem bekerített helyet, hanem hosszabb demarcationalis védő sánczot kell értetünk. Thierry Amadé a tiszai gyűrűt királyinak nevezi, hol az avar csán székelte és a nemzeti kincsek tárháza állott, melyet Pipin katonái kifosztottak.<sup>1</sup> Timon ezen gyűrűt Jászberény tájára helyezi.<sup>2</sup> Ugyancsak Thierry szerint avar gyűrű állott a szerémi félszigeten. Ugyanezt állítja Pray a Duna-Dráva közre.<sup>3</sup> Ugyanő avar gyűrűt helyez a Duna és Tisza közé. Timon még Pray előtt állítja ezt s megjegyzi, hogy az ottani avargyűrűt rómainak nevezték el. Fényes Elek Magyarország leírásában a Csörsz árkot avar műnek hiszi és felemlíti, hogy a Kis-Kúnságból a Nagy-Kúnságba átmenő Ördög-árok ahhoz hasonló. Mi hozzá tesszük,

<sup>1</sup> Thierry Amadé: Attila fiai s utódj. tört. Ford. Szabó Károly. 3. kiad. 1865., 356. lap.

<sup>2</sup> Imago Ant. Hung. lib. II., pag. 145. lap.

<sup>3</sup> Ann. vet. Hunn., Avar., et Hung. pag. 277.

hogy ezen árok a Tiszától Varsány alatt elmegy Bihar-vármegyébe is, hol Vörös-Gyűrűsnek tartva felhuzódik csaknem a Sebes-Kőrösig, ezt kétszeresen találván keresztbe. Továbbá az itinerarium Hyerosolimitanum Pannoniában nagy erősséget említ Pállus elede tónál. Schoenwisner tudós írónk, mivel az itinerarium később nagy tóról beszél, ezen kitételt ekként értelmezi: »ad Paludem Salae fluminis« s a Balatont hiszi ama Pállus elede szóban, mert ez úgy tekinthető, mint a Zala (vagy Szala) folyó árgyűjtője. Minthogy a Balaton avar elnevezésére egy régi levélben reájöttem, az elede magyaros hangzásu, de elferdített szóban a Fertő avar elnevezését látom, mivel az itinerarium írója még ezen korból szerezte értesüléseit. Az elede szót az El eteo régies szóból (Előtő) készíté, amint őseinknél is a Fertő ekként iratik: Ferteo. Ennélfogva az itinerariumban említett nagy erőd alatt a Fertőtől egyenesen északnak keresztbe a Lajtára huzódó nagy sánczot kell értenünk. Továbbá avar erődítmény volt Bényénél és Thierry ilyent helyez a Vágh folyó alsó völgyére. Baranyavármegye, mint egy leírója mondja, avar gyűrűben feküdt és szerinte minden avar gyűrűk központja a budai avagy az alpári volt.<sup>4</sup> A legszélső avar gyűrű Alsó-Ausztria szélén Cremesiában (Krems) a Cambus folyónál állott.<sup>5</sup> Ezen belül Bécs táján is volt avar sáncz, melyet N. Károly életírója nagy sáncznak (fossatum magnum) nevez és szerinte keresztben a Dunára egészen a hegye-

Baranyavárm. földir. stat. és tört. tekintetben. Szerző Haas M. 131. lap.

Eginhardt. Ann. ad ann. 791.

k i g n y ú l t.<sup>6</sup> Tehát épp úgy, mint a délmagyarországi s bácskai rómaiaknak elkeresztelt sánczok avagy a jász-sági Csörsz-árok és Kis-Árok.

Hazai okleveleinkben szintén akadunk ide vonatkozó helyekre. Így II. András király egy 1234. évi levele Ozyághnál (mai Eszék) említ Ring földet.<sup>7</sup> Ezen elnevezés még a régi itteni frank telepítvényesektől, illetőleg a Pipin által valószínűleg itt alapított frank őrségtől maradhatott fen. Ezen adat tehát igazat ad Praynknak, midőn a Duna Dráva közben avar erődítmények létezését hiszi. A győri avar óvár említetik 1238. évi levélben.<sup>8</sup>

Végre nagyfontosságú, amit Eginhard, a st.-galleni barát, Aventinus és mások említenek, hogy kilencz nagy avar rhing volt, melyek síkokon feküdtek s egész vidékeket átfutottak. Ezért Eginhard azokat Campus néven jelöli. Ugyancsak szerinte az avar erődítmények töltései Haganus nevet viseltek. Ki nem ismer rá itt azonnal a ferdített hágó szavunkra, miként ma is a hegyi kaptatókat nevezzük, s miként néhol még ma is a nép a magas töltéseket, ha út megy rajtuk keresztül, hívja?

Mielőtt tovább mennék, ezen rövid megjegyzést szükséges tennem.

A Győr szó régi okleveleinkben mint Geur majd Gewr iratik. Hasonlóan fordul elő a Szolgagyőr. A Csal-

<sup>4</sup> Ap. J. Henr. Boeclerium Script. Rer. Germ. 1775. pag. 55.

<sup>5</sup> Fejér Gy. Cod. Dipl. III. 2, pag. 409.

<sup>6</sup> U. o. IV. 1, pag. 104. — Az oklevél szerint 1238-ban itt fürdő állott: balnea in Jeurino super terram, quae quondam fuit castrum.

lőközben és Sopronvármegyében: Solgeur majd Solgagewr és Pestmegyében Zulgeur. A győr szóval a mai gyűrű tartatik azonosnak. Annak több helyneve származékaiban az ő betű felcserélve van majd i, majd ü, majd é avagy o betűkkel; különösen a ma oláhok lakta vidékeken, mivel az oláh nyelvben ő és ü betű nincsen. A régi Geur olvasható Görnek is s ekkor rokon vele a mai kör szavunk.

Midőn régi sánczainkat tanulmányoztam s a reájok vonatkozó adatokat böngészttem, azonnal feltűnt nekem, hogy olyanokkal és bekerített helyekkel, vagyis óvárakkal általában oly helyeinken találkozunk, melyek nevei a győr szó származékai, vagy melyekben a mai kör képezi a gyököt. Vegyük tehát szemle alá ezen helyneveinket.

Torontálvármegyében Módostól 1<sup>1</sup>/<sub>4</sub> órányira keletnek fekszik Tó-Gyér ma oláh falu. A lakosok Togyir-nek ejtik ki. Nincs kétség benne, hogy ez tulajdonképen Tó-Győr. Ha szétnézünk a határban, a Birda és Lanka nagy erek közt több régi várszerű szigettel találkozunk. Közel hozzá van Gyír. Hogy ez sem egyéb mint Győr, azt oklevélileg lehet bizonyítani. Ugyanis a gall származásu Weytech Tódor részére adott levélben (tőle származik a mai Vojtek falu neve), 1332. évben ama helység neve Geurnek iratik, azaz éppen úgy, mint a Rába melletti Győr. Az említett falu határában a Lanka által képezett könyökben még ma is észrevehető, jóllehet már fel van szántva, egy földsánczokkal bekerített hely, melyet a letelepedett szerbek g r a d a t z-nak, azaz várnak ne-

veztek el.<sup>1</sup> Továbbá a rómainak elkeresztelt nagy sáncznál, ott hol a Temes folyótól Saagh felett Temesvárnak menő darabhoz egy másik, a Begára keresztben van kötve s a kettő közt a Temes partján, dragsinai határnál, egy óvár létezik, fekszik Gyírok oláh község. Ez tehát kapta nevét a két sáncztól s eredetileg Györök. A Marosnál, hol a délmagyarországi sáncz átjön a szőlőhegyekig s ezekhez csatlakozik, van Gyorok, mely szintén oláhos kiejtése ugyanannak. Biharvármegyében Aradvármegye felőli oldalon a Fekete Körös mellett fekszik Fekete-Gyűrűs, a Sebes Körösnél az Ördögárka nevű nagy sáncz közelében Vörös-Gyűrűs, melyet az oláhok majd Gyires-nek majd csak egyszerűen Gyírnek neveznek. Szathmárvármegyében leljük Güre helységet, a Szamos mellett pedig Györteleket. Ugyanily néven helységünk van odább Krasnavármegyében. A Kraszna folyó mellett van Géres; azaz Gyéres és ettől tovább Gyűrűs. Unghvármegyében előfordul Györöcske falu. Zemplénben Nagy-Géres, Borsodban Diós-Győr. Sopronvármegyében van Szolgagyőr nevű pusztá Löwö mellett. A Balaton mellett Keszthely közelében van Gyűrűs (térképeken Meszes-Györek), hol nem rég avar temetőt találtak s az innen kiásott régiségek a nemzeti muzeumban vannak. Ugyancsak a Balatonnál van Győrnép pusztá. — Most ezeket egészítsük ki régi oklevelekben található hasonló helynevekkel. Király-Helmecz (Zemplénben) 1214. évi határjárásában előjön Güres, más helyén az oklevélnek

<sup>1</sup> Torontálvárm Hajdana. Eml. Bárany Ágost. Budán 1845 109. lap. Az említett Weytech Tódorról lásd Fejér Gy. Cod. Dipl. VIII. „ pag 339.

Gyüeres, azaz olvasva: Gyüres<sup>10</sup> V. István 1271. évi levele említi Pestvármegyében Zuffeur (Szolgagyőr) helyet a Kis-Árok nevű sáncz felől, hol conditionariusok laktak.<sup>11</sup> A Csallóköznél szintén conditionariusok földjégyánánt 1397. évben ugyanaz.<sup>12</sup> IV. Béla idejében Liszka Olaszi határánál említették Győr patak. Később mint tő fordul elő.

Mindezen helységeink tehát feltűnően ott fekszenek, hol régi demarcationális sánczok és köralakú óvárak nyomai találatnak. Most nézzük a kör-ből alakult helyneveinket. Ott találjuk mindjárt a Körös folyókat. Aradvármegyében a Fehér-Köröstől nem messze van Kerek helység, honnan egy régi meder jön le a Maroshoz. Békésvármegyében találjuk Kis-Köre pusztát, Biharvármegyében a Kis Körös patak felé Kerekit. Hevesvármegyében a Tisza felől van Körös és Kis Körö; Gömörvármegyében ismét Körös; Pozsonyvármegyében Kerény és Kér (mint a Körény és Kör tótos kiejtése); Nyitrában Köröskény, mely 1258. évi levélben Keureskonnek iratik.<sup>13</sup> Somogyvármegyében előjön Kér (régén Queer), Kereki és Körese. A Dráva alatt fekszik Körösvármegye. Végre Pestvármegyében Nagy-Körös. Határában e század elején még nagy sánczot említenek. A Bácskában fekszik Pusztá Körösse, hol mai napig egy óvár látható. Ezen helyneveink feltűnőleg az előbbiekkel egy sorban haladnak, de általában azokon

<sup>10</sup> Szirmay A. Not. Topog., Pol. incl. com. Zempl. Budae 1803. pag. 328.

<sup>11</sup> Fejér Gy. Cod. Dipl. IV. 2., pag. 49.

<sup>12</sup> U. o. X. 11., pag. 501.

<sup>13</sup> U. o. IV. 2., pag. 460.

belül esnek. Ezen nevek mindnyájan a régi avar telepeken fordulván elő, azok az avarok erődtímenyeit, sánczait jellemzik.

Minthogy Eginhard és mások kilencz nagy avar sánczról beszélnek, melyek a síkon az avarok lakhelyeit körülvevették s mivel ily nemű sánczainknál általánosabb a győr szó, tartsuk meg a hosszabb demarcationális sánczoknál ezen elnevezést. de Eginhard nyomán használhatjuk a hágó szót is. A kisebb köralakú helyeket vagyis óvárakat Aventinus circulus szóval említvén, nevezzük mi is köröknek, támaszkodva hasonlóképp helyneveinkre, hol ily várak jönnek elő. Erre feljogosít Lambecius is, mert ő a germán Rhing szó értelmezésénél előadja, hogy az avar csárok bekerített helyeken jöttek össze tanakodni országnagyjaikkal, melyek az avar erősségeken belül a telephelyeken voltak.<sup>14</sup>

Midőn tehát annyi hiteles adat és feljegyzés szól a mellett, hogy régi sánczaink nem római időkből valók s midőn annyi adat bizonyít a mellett, hogy az avarok hazánk síkjain kétféle sánczokat építettek, t. i. egész vidékeket átfutó győröket vagy hágókat és ezeken kívül földdel kerített óvárakat vagyis köröket: nem lehet és nem is szabad tovább kételkednünk azok avar volta felől. Egyik-másik bekerített helyünk lehetett hűnn is, mint azt fentebb bizonyítottam, de semmi esetre sem római. Ezen állításunkat még az sem dönt-

<sup>14</sup> Apud Joh. Herm. Schminckium: Eginhartus de vita et gest. Caroli Magni, cum comment etc. Trajecti ad Rhenum 1711. pag. 67.

heti meg, ha tán esetleg sánczaink mentén római régiségek kerülnének napfényre. Ez csak akkor lehetne egyik döntő bizonyíték, ha az avarok megelőzték volna itt a rómaiakat. De eddig még azok táján római régiségek nem fordultak elő, és avar régiségek már igen. Holmi római limes-vonalakat ismét nem kereshetünk bennök; mert pl. micsoda limes lehetett az Ördögárok, a Begára keresztben álló sáncz avagy a Fertő feletti régi töltés s a Bécsnél a Dunára keresztben álló hosszabb sáncz? Felső Pannoniát és a Noricumot a rómaiak egy időben foglalták el és népesítették be. Mi szükségök lett volna tehát ott limesekre? Ámde az avarok csak időközönként terjeszkedtek tovább és tovább s azonkívül itt hazában a rajtok kívül eső népekkel is sok bajuk volt. Annak a maroknyi nemzetnek, mely leghatalmasabb császára Baján alatt megfért Délmagyarország aljában s a Duna, Tisza zúgában, ily limesekre már volt szüksége. Ezeket fel is használta, mert csak így érthető meg, hogy e nép több századon át imponált föl Európának és csak így érthetjük meg N. Károlynak páratlan erőfeszítéseit, hogy e maroknyi népet, mely itt is környöskörül ellenségekkel volt körülvéve, legyőzhesse. Ez mutatja egyszersmind, hogy ama népnek sánczain kívül egyebe is volt, amivel imponálhatott: a korhoz képest nagy értelmi ereje és kifejtett harczrendszere.

Kezdetben, miként fentebb byzanti írókra hivatkoztam, az avarok Délmagyarországban telepedtek le s itt szükségök volt keletről, hol ellenségeik laktak, a Kubin és Alibunár közti győrre. A gepidáktól elválasztá őket a Temes folyó. Körök lehettek a mai Tomasovác táján. Midőn Baján Sirmium ostromára ment, Menander

szerint a Duna, Tisza zúgban várta seregével, míg hajóhada elkészül s ezután átkelt a szerémi félszigetre. A felette lakó gepidák ellen szüksége volt tehát a legalsó bácskai győrre. Midőn Sirmiummal a Dráva, Száva köz ura lett, készültek az itteni körök, melyeket Pray, Thierry és egy régi levelünk bizonyít. Midőn pedig később a longobárdokkal szövetségbe a gepidákat szorítják feljebb a Duna, Tisza, Maros, Körösök síkjain, ekkor váltak szükségessé a végzett harczi munka arányában az Alibunár feletti, a bácskai nagyobb sáncz. A Bega völgyére keresztben, hogy a széles völgyről a bejárást maguknak biztosítsák s ellenségeik elől falvaikat elzárják, kellett a gyírok remetei nagy sáncz a hegyekig. Tovább foglalásaikban pedig ugyanígy volt szükségök a Körösöktől a Szamosig és Tiszáig, innen északon a Dunáig menő győrökre. Pannoniát elfoglalván, előbb a Fertőtől Bécsig terjeszkedhettek s csak később hatoltak főleg kereskedésük végett az Ensig, hol nyugatról Eginhard szerint, N. Károly idejében első győrjök állott. A vendek felől szükségök volt a Vágh és Nyitra mentén erődítményekre. A Kárpátok közt a szélesebb folyó-völgyekben köröket vagyis bekerített óvárakat toltak előre. Ilyen óváruk volt Győrnél, Magyar Óvárnál s túl a Dunán egyebütt.

Ezek után az Eginhard és mások által említett kilencz demarcationalis győrt vagy hágót is elszámálhatjuk.

Első győr, N. Károly idejét tekintve, a délmagyarországi, a Duna és Maros közt keresztben a Temes, Berzava, Béga és ama folyókra. Ezen győrről mondja Torontál vármegye leírója, hogy az avarok »ama híres

sánczokat alapíták, melyek itt-ott hibásan rómaiaknak neveztetnek.<sup>15</sup>

Második győr, az elsővel csaknem egyidejű, a bácskai sánczok. Ezt nemcsak Timon és Pray tudósaink hiszik avarnak, hanem érdeklőkben Katona István jeles történetírónk czáfolatba ereszkedik Marsigli ráfogásaival. De idegen írók közül Eccard is avarnak mondja s úgy véli, hogy Nagy Károly fia Pipin első ízben itt harczolt volna az elébe jött avar seregekkel.

Harmadik győr a Maros, Körös, Kraszna, Szamos menti a Tiszáig, keresztben a folyókra. Más helyen említést tettem róla, hogy a Kraszna völgyében talált nagy sánczot Szirmay Antal elkereszteltette Trajánna, mert ott egy tudós kassai utazó római pénzeket talált. Szathmárvármegyében Hirip község 1406. évi határjárásakor a Balkán folyónál két régi sánczot találtak. Az egyik Nagy, a másik Kis Kolch határát szelte át.<sup>16</sup> Ma van Kölcse nevű falu ugyanott. Ezen győrt Laurentius nevű geometer e század elején csaknem Mármarosvármegyéig nyomozta. Ezen részeken körök maradványát szemlélte Beel Mátyás írónk. Így a Bobáld pusztán s szerinte hajdan a Kraszna vize is erre folyt, míg a Báthoriak az ecsedi vár építésekor Ecsed felé nem vezették. Említi, hogy a régi mederben is járt. Ugyanoly várat szemlélte Börvely nevű szigeten. Mindkettőt hunn várnak nevezi. Ide számítandó a Kraszna melletti Jákó vára, melyet a magyarok ott találtak. Biharvármegyében is

<sup>15</sup> Toront várm. Hajd. Eml. Bárany Ágost. Budán 1845. 10. lap.

<sup>16</sup> Szirmay A. Szathmár Várm. II. Rész 16. lap.

több körnek kellett feküdni. Maig látható s igen tekintélyes a bihari nagy földvár. Sarkadnál egy pusztát ma is óvárnak neveznek.

Negyedik avar győr az Ördögárok, mely Baja tájáról átmegy a Kis-Kunságba, innen az alpári sík felett a Tiszán keresztül, a Tisza balpartjára s meglehetősen ép darabokban tűnik elő Biharvármegyében Vörös-Gyűrűs felett Oláh-Szt.-Miklóstól éjszakra Nagyvárad felé, keresztben metszve az itteni Korhány nevű széles ereket. Az Ördögárok elnevezést a néptől nyerhette, mert eleinknél ezen győr is csak egyszerűen ároknak hivatik, miként a Csörszárkáról s a bácskai sánczokról más helyen az adatokat közöltem. Ugyanis az I. Géza által 1075-ben alapított benczés kolostornak (a Garan mellett) javai az Alpár síkján bejáratván, Pelu nevű helységnél mondja az oklevél: »u g y a n a z o n á r o k b e k e r í t i a z e g é s z f ö l d e t a v o s k o k r é s z e f e l ő l (ex parte Voscianorum; ma ennek emléke él Varsány nevű faluban) és Z u n d e f ö l d i g j ö n.«<sup>17</sup> Az utóbbi hely már Bácsvármegyében volt. Ezen sáncz Tisza-Kürtnél (az oklevélben Kurth) mehett át, mert ennek határában Aruch említetik.<sup>18</sup> A kis- és nagykunsági Ördögárokról az alább is idézett Horváth Péter írónk mondja: »úgy látszik, hogy az avarok kilencz győrének egyikét alkotta.«

Ötödik avar győr a Csörszárók és a folytatását a Duna felé képező Kis-Árok. Az első kezdődik Heves vármegyében Ároktőnél s elvonul Füzes-Abony, Dor-

<sup>17</sup> Fehér Gy. Cod. Dipl. I. 1., pag. 131.

<sup>18</sup> U. o. 434. lap.

mánd, Erdőtelek, Kát, Atány, Bód, Zsadány (1801-ben még Zadanyinak íratik), Jász-Árokszállás határain egészen Csányig, hol a hegyek lábához csatlakozik s itt egy nagy balom állott végében. A Kis-Árok elvonul Heves-Ivány, Jász-Apáthi, Dózsa, Jászberény és Fényszaru határára. Mindkettőt Horváth Péter írónk avar sáncznak mondja.<sup>20</sup> Ugyancsak ennek tartja Fényes Elek: Vele egyetért Palugyay Imre.<sup>21</sup>

Hatodik a Nyitra és Vágh melléki győr, melyet Thierry is említ s Nagy Károly vezére Meginfred vette be 791. évben. Hogy az avaroknak erre telephelyök volt, bizonyítja a Galgócznál eltemetve talált avar lovas, ki mellett arabs pénz is került elő, mely a nemzeti múzeumnak adatott a lovas vitézről maradt tárgyakkal együtt. Ezen győr védte az avarokat északra szlávok, különösen a csehek és marahánok ellen.

Hetedik győr volt Ensnél, mint legszélső, melyet az avarok Nagy Károly benyomulásakor ott hagytak s Győrig a Rábához hátráltak, hol összeszedvén magukat, vele döntő csatát fogadtak el.

Nyolczadik avar győr a Fertő felett Nezdertől a Lajta folyóig, mely ma is meglehetősen épen áll, s így csoda, hogy azt is még nem keresztelte el valaki római sáncznak. Talán még eszébe jut majd valakinek.

Végre a kilencedik győrnek a Balaton tavától délre kellett feküdni a Dráva irányára keresztben. Ezen belül feküdtek a baranyai körök és a Dráva mentiek.

<sup>20</sup> Petri Horváth Comment. de initiis Jazygum et Cuman. etc. 1801 Pestini, pag. 197.

<sup>21</sup> Magyarország földir. stb. legúj. leírása III. kötet. 63. lap.

Említettem fentebb, hogy az avar győrök vízrendezési szempontokból is nagy szerepet játszottak. Némelyeknek árka oly természetű, hogy a fentebb eső folyóból vizet foghatott fel és eresztett le az alább fekvő másik folyóba. De miként saját vizsgálódásaim alapján a délmagyarországi sáncznál, hol ez a Berzava, Temes és Bega folyókat keresztben metszi, meggyőződtem, azok nemcsak egyszerű védőfalul szolgáltak: hanem a megáradt folyóknak azon vizét, mely a partokon kiömlött, kívül szorították. Ekként a győrökön belül lakó avarok a sík lapályon mentve maradtak az elárasztástól, ellenben a győrök előtt szétterült víz, mint valamely szigetet fogta körül az avarok földét s az ellenségnek lehetlenné tette a közeledést. Ez csak a hátsabb helyeken s a csomópontoknál férhetett be a szemközti oldalról; de ott részint óvárakkal vagyis körökkel voltak külön biztosítva; részint mert a védőknek erejüket könnyen lehetett az oly helyekre összpontosítani, a közeledés azért volt nehéz, mert a betörő ellenséget két oldalról lehetett közre fogni. Az ellenség csak úgy győzedelmeskedhetett, ha hátulról tudott behatolni, mint Priscus görög vezér levé, vagy Nagy Károly, ki fiát Pipint Olaszországból küldte a harmadik nagy sereggel, hogy ez a Dráva menti körök kézrekerítése után nyomuljon be a győrök közé s valóban ez biztosította N. Károly győzelmét, mert ha esetleg Pipin vereséget szenved, nem írhatott volna Fatrada feleségének, ki Regensburgban várta a tudósításokat, oly lelkesítő levelet. Szóval az avar győrök hivatva valának a folyók féktelenségét a külső oldalakra szorítani, hol a völgyeket elárasztván,

ellenségnek árthattak, de a győrökön belül lakóknak nyugalmat biztosítottak. A Temes és Begánál ezért történt, hogy a sáncz több helyen átvágás és elhányás jeleit mutatja; mert a nép másként a kívül rekedt vizektől nem tudott szabadulni. Ezért látjuk, hogy több városunk környéke elmocásárosodott, sőt a mint a győrök elhagyatva lettek, egynémely ó-vár is mintegy mocsárba jutott. Így többek közt Székes-Fehérvár az Árpádok alatt nem lehetett oly mocsárfészek, mint volt a legujabb időkig; mert különben nem érthető, hogy őseink ezt választásuk fővárosul és itt építsék fel nemzeti királyaink közös szent sírját. Mocsárossá csak később válhatott, mikor az avar építte-hágó feladta a szolgálatot

A győr-rendszer Ázsiában megvolt a régi aszűrök-nél. Ezek sánczainak maradványa több angol és francia utazó szerint észak felől e század elején még látható volt. Állítólag ezen győrt Semiramis építette volna a birodalmával északon határos szittyák ellen. Ő kezdte meg az Euphrát és Tigris rendezését is. N. Sándor a szittyák felőli határon ezen felírást találta volna róla: »Én kényszerítettem a folyókat oda folyni, a hová akartam, és csak oda akartam, a hol hasznosak lehettek; én termékenyítettem meg a kopár földet, megöntözvén folyóvizeimmal.« Továbbá a győr-rendszer megvolt az indusoknál. Angolok leírása szerint ezek a Himalaya hegység völgyeleteiben ily hosszú töltésekkel, keresztbe állítván azokat a folyókra, az egész országot határolták s egyszersmind a töltések mögött feltartóztatott vizeket külön csatornába szedve, nyáron át rizsföldeikre vezették.

Thierry Amadé, jöllehet hazánk területéről, a mit írt, nem ismerhette; csupán kútfőinek ismeretéből magának alkotott kép szerint ekként jellemzi az avar győröket. Ezek »rendesen a folyók mentében és a hegylánczok hosszában vonultak — — — Ezen folyók által fedett és hegyektől támogatott kerítések, bár nem képeztek is olyan akadályt, mint valami jó kőfal, a bero-hanó sereget minden lépten nyomon feltartóztatták és bátorságát megtörhették s a Dunán, mely majd minde-niket középett metszette át, védelmezőik egyik partról a másikra könnyen átkelhettek vagy visszavonulhat-tak.«<sup>22</sup> Az író tehát e kevés-sel is elég jól képze-li magának a győrök védelmi hivatását; csak azt kell meg-jegyez-nem, hogy ő N. Károly benyomulását adván elő-írja ezeket. Általában véve nemcsak a Dunára, ha-nem többi folyóinkra is keresztben állottak az avar győrök.

Midőn imént vázolt szerepét a győröknek Torma K. nagyérdemű tudósunk előtt felemlítettem, ő, miként már máshol megjegyeztem, azt következteté, hogy a délmagyarországi győr, mint limes Dacicus, egyszersmind római út volt. Hogy ezen győrök csak avar limes le-hettek, már onnan is következik, mert hogyan lehessen valamely népnél oly rendszert képzelni, melylyel maguk felől magukat vízzel eláraszszák? Dácia ama győrökön túl keletnek feküdt. Tehát a rómaiaknak nem erről, hanem a Tisza felőli oldalról lett volna szükségük az elárasztásra. Máskülönben az egész limes Dacicus igen naiv dolognak néz ki. —

<sup>22</sup> Thierry A. Attila fia i utódj. tört. Szabó K. fordításában 341. és 342. lapon.